GÜNÜMÜZDE KUR'AN'IN ÇAĞDAŞ BİR TEFSİR TEORİSİ VAR MI?*

HASAN HANEFİ
Arapça'dan Çev: Abdullah ŞAHİN

Her şeyden önce bu sorun neyi ifade etmektedir? Ve biz bu sorgulamamızda neyi amaçlıyoruz? İster mevcut bir toplum isterse de geçmiş bir medeniyet olalım, bizi bir ümmet olarak farklı kılan şey, en azından üç özelliğiyle temayüz eden bir vahye muhatab olmamızdır. Muhatabı olduğumuz bu vahyin birinci özelliği, Hz.Adem'den Hz.Muhammed'e kadar vahyin tarihi gelişim sürecinin son aşamasını temsil etmesidir. Böylece elimizde son şeklini almış vahiy bulunmaktadır. Bu, vahyi nesh edilmeyi veya değiştirilmeyi beklemeksizin şeriatlerin bir esası gibi görmeyi mümkün kılmaktadır. Bu vahyin ikinci özelliği, Kur'an'ın iki kapağı arasında yazılı olarak korunmuş olmasıdır. Böylece İsrail oğullarının elinde İncil ve Tevrat gibi diğer mukaddes kitapların uğradığı tahrif tehlikesi ortadan kalkmış olmaktadır. Üçüncü özellik, Kur'an'ın kutsal bir kitap olarak bir defada değilde, parça parça indirilmiş olmasıdır. Böylece Kur'an, "sunulmuş" bir vahiy olmayıp, insanların içinde bulundukları durum ve ihtiyaçların gerektirdiği "istenilmiş" bir vahiy olmaktadır; öyle ki her ayet bir problemi çözmek için gelmekte sonra yaklaşık yirmiüç yıllık bir sürede toplanmakta ve bir kitap olarak Kur'an ortaya çıkmaktadır. İşte, çağdaş uygarlıklardan ve bizim dışımızdaki diğer toplumlardan bizi farklı kılan en önemli özellik bu Kur'an'dır.

Kur'an belirli bir dille yani Arapçayla yazılmış bir kitaptır. Bizim vahyi tanımamız için onu okumamız ve anlamamız gerekir. Bu gerçeği Usul-u fıkıhçılar "mekasidüş-Şeria" (yasamanın amaçları) konusun-

---

* Bu makale Hasan Hanefi'nin *Kadaya Muâsıra* adlı kitabının 175-179. sayfaları arasında yeralmaktadır.

da şeriatın anlaşılmak için sunulduğunu belirterek ifade etmişlerdir. Ancak Kur'an'ın anlaşılması tefsir konusunda bir teoriyi gerektirmektedir. Bu anlamda tefsir, Kur'an'ın anlaşılmasında mantık yürütmeden başka bir şey değildir. İşte tefsir ilimleri Kur'an'ın anlaşılmasında birinci zaruri ilimler olmaları itibariyle ve vahiyde geçerli epistemoloji için dinî bir teori oluşturmaları açısından önem taşımaktadırlar. Kısaca tefsir teorisi vahyin mantığını ifade eder. Bundan dolayı kendi kendimize elimizde bir tefsir teorisi var mı diye sorduğumuzda, amacımız, vahyin zihinler karşısında aynı anda bilgi için hem konu hem de kaynak olması itibariyle yeniden sunuluşunu sağlamaktır. İşte bu ilk adım şer'i hükümlerin istinbatından önce, herhangi bir islâmî, dinî, ilmin oluşturulmasından önce hatta, usul-u fıkıh, fıkıh, tasavvuf, kelam ve felsefe gibi geleneksel islami ilimlerimizin tekrar oluşturulmasından da önce dikkate alınmalıdır.

Elimizdeki mevcut tefsir teorilerimize baktığımızda belirli bir amaca yönelmiş, seçilmiş belirgin esaslara sahip, sağlam bir teorimizin olmadığını görürüz. Tefsirlerimiz insanların ihtiyaçlarını problemlerini, yaşamlarını dikkate almayan, kendilerine ihtiyaç duyulmayan bir sürü gereksiz açıklama, tekrar ve şerhleri aşamamaktadır. Dinî hüküm kendi etrafında dönmekte, anlam çokluğu karşısında ayetin ilk anlamı aranmakta, böylece müfessir ciddi olarak inandığı, şerhedip açıklamaya çalıştığı İslâmı korumada ve onda sukun bulmada kendisini uzak hissedince, İslâm'ın manevi değerlerini savunup, Şeriatı yüceltmeye başlamaktadır. Gerçek belki de yukarıdakinin aksine olmakta ve müfessir insanların işlerini düzeltmeye çalışmamaktadır. Böylece müfessir birinci durumda şarih, ikinci durumda ise vaiz olmakta kısaca her iki durumda da müfessir olamamaktadır. Zira gerçekte müfessir insanların durumlarını düzeltme iddiasına sahip olan, metinlerde müslümanların problemlerini ve çözümlerini görebilen insandır.

Aslında burada konuyu sunuş tarzından da önemli bir şey vardır. O da, müfessir olabilmenin gerekleriyle ilgilidir. Klasik müfessir olmanın -özellikle müfessir fakih ise- iki temel şartı vardır: Dilbilimlerini ve sebebi nuzül ilimlerini bilme. Dil bilimleri, ilkeleri uygulandığında dinî hükmün anlamının netleşmesini sağlayan şeydir. Bu özel dil, hakikat-mecaz, muhkem-müteşabih, mücmel-mübeyyen, mutlak-

mukayyed, has-âm gibi özel terminolojiden oluşmaktadır. Bu çıkarımsal dil metodu dini metnin açık olmadığını, nassın anlamını kavramada basit bir anlayış için bile fazla bir uğraşıya ihtiyaç duyulduğunu varsayar. Bu metod kutsal metnin nitelediği ümmeti oluşturan, onun problemlerini algılayıp çözmeye çalışan insan olması itibariyle müfessirin yaşadığı canlı tecrübeyi ihmal eder. (Yani çıkarımcı dil metodu hükümleri istinbatın ve Şeriatın esası olan tümevarımcı, ampirik metodu, etkin illeti içeren ve araştırmalara hakim şer'i kıyasla ihmal eder.) Yine, ilkeleri belirlenmiş düzenli dilsel mantığa ihtiyaç duymaksızın vasıtasız algılama yolu ile hükmün kolayca anlaşılmasını da ihmal eder.

Tenzil ilimlerine gelince; bunlar geleneksel müfessire ayetleri indirildiği ilk olaya göre doğru anlamının belirlenebilmesi için esbabı nûzûlü sağlar. Fakat ayetin sebebi nûzûluna işaret etmesine rağmen bu ilk olay, ayetin indirildiği insanlara canlı bir tecrübe olarak kalmayıp başkalarınca da yaşanan bir deneyim olmaktadır. Bu şekilde bütün yönleriyle ayetin anlaşılması müfessirin toplumsal ve bireysel yaşam bilincindeki canlı tecrübelerle tamamlanmaktadır. Kısaca geleneksel esbabı nuzûlün, ayetin anlamının, işaret edilen bizatihi olayların doğrudan gözlemlenmesiyle tamamlandığı mevcut (anlık) insani durumlara dönüşmesi gerekir. Buna göre yeni tefsir teorisi insani durumu vasıtasız algılamaya dayanmaktadır.

Öyleyse tefsir teorisi vahiy ile olguyu, bir başka deyimle din ile devleti veya Allah ile insanın arasını bağlar. Mevcut tefsirlerimizi incelediğimizde sağlam bir teoriye sahip olmadığımızı görürüz. Bir yandan hadis ile tefsir ilimlerine dayanan geleneksel tefsir ilimleri, öte yandan sırf beşeri saikleri esas alarak anlaşılabilen ve vasıtasız olarak dini metinlerden çıkartılamayan bağımsız insan düşüncesiyle oluşmuş mevcut olgu - yani bu durum olgusal dünya ile dinî metin arasındaki kopukluğu ortaya koyar. Onlardan her biri bir yandadır: Dinî metin geleneksel açıklama, övgü ve savunma konuşmaları içinde boğulmakta, gerçek dünyada kendilerine etki eden saiklerin ortak olmasına rağmen dini metindeki vasıtasız yoruma bakmaksızın, sırf insani düşünceye yönelmektedir.

Bu arada, dinî metin ile çağdaş olgu arasındaki bu ikilemi, bir yandan kutsal metin açısından öte yandan da çağdaş gerçeklik açısın-

dan bir anlam oluşturacak şekilde aşmaya çalışan bazı modern tefsir girişimlerine rastlamaktayız. Ne yazık ki bu uğraşıların tefsirde birer sağlam teori olmalarını, ki aynı zamanda bu uğraşılar birer toplumsal ıslah metodu olacaktır- engelleyen bazı eksiklikler vardır. Bu eksikliklerin ilki hâlâ tefsirin insanın varlığını merkez alan bir teori olmaktan çok Allah'ın varlığı ile ilgili bir teori olmasıdır. Kısaca, şu an ihtiyaç duyulan insanın sorumlu oluşu, dünyanın yaradılışı, Allah'ın varlığı ve diğer inanç esasları belirlendikten sonra, insanın toplumsal ve bireysel varlığı, onun dünyada ve diğer insanlar karşısındaki bir çok konumunu niteleme uğraşısı olan bir teori olmaktan çok, ilahi, akidevi ve kelami bir tefsir olmaktadır. Tefsirde akidevi ilahi yönün esas olması insanın oluşumunu ve özellikle dünyaya bırakılışını anlama ile ilgilidir. Usul-u, fıkıhçıların vurguladığı gibi "ilk olarak" belirtilen şariin amaçları bilinen -din- nefis, akıl, ırz ve mal- beş zaruretin hepsi belirli bir süreci içeren insan yaşamına yöneliktir.

İkinci eksiklik, mevcut tefsirlerin özellikle ekonomik ve toplumsal yönlerden hâlâ İslâm'ın ilk ortaya çıktığı çevre şartlarına bağlı oluşlarıdır ki bu tefsir açık ayetlerle toplumsal sınıflar arasındaki farklılıktan emin (olduğu gibi), Kur'an'ın hükümlerindeki maddî-manevî değerlerden de emindir. Köleliğin yasaklanması örneğinde olduğu gibi (Ömer b. Hattab) lafzî tefsir aynı sonuca varmamasına rağmen, (bu) tefsir onun yasaklanması sonucuna varmayı başarmıştır. Yani ayetin açık, dilsel yorumuna aykırı da olsa, belirli bir durumda bu tefsir insanların durumlarında doğrudan bir düzeltmeyi amaçlamayı ve toplumsal kurumlarında köklü değişiklikler yapmayı başarmıştır. Mevcut şartlar ve ümmetin içerisinde bulunduğu konuma baktığımızda rızkta farklılığı vurgulayan sınıfsal her tefsirin, birçok İslâm ülkesinde hâlâ mevcut olan eski-yeni bölgeleri dikkate aldığımızda hiçbir konuda müslümanların yararına hizmet etmediğini görürüz. Halbuki tefsirin çağrısının özellikle sınıflararası farklılaşmaya yönelik olmaktan çok, sınıflar arası yakınlaştırmayı hedeflemesi gerekir. İslamî çağrının tarihinde, sınıflar arası farklılaşma eseri ortaya çıktığında böyle bir çağrıyı yapan tefsiri görmekteyiz. (Ebu Zer, Ömer b. Abdulaziz). Manevi değerleri insanları teskin aracı, sömürüyü durdurmada kullanmamış fakat şeriate ters konumları ıslah ve değiştirme çağrılarına karşı kullanmıştır. Şimdi bu tabir (devrim) geleneksel olarak devrim

cereyanlarını engellemek, bölgesel kapitalist toplumların sosyalist toplumlara dönüşmesini engellemek için kullanılmaktadır. Kısaca, modern tabiri ile tefsirin sömürü ve ihtikarı ortadan kaldırmak ve adaletin gerçekleştirilmesini sağlamak için dini saiklerin bizatihi kendilerini içermesi gerekir.

Üçüncü eksiklik, mevcut tefsir asla şeriate ters olan durumlar için köklü değişmeler ve düzeltmeler çağrısı ve eleştirisiyle işe başlamamaktadır. Üstelik bunun yerine tefsir dinî metnin dışında başlayan, özgür insan düşüncesinden oluşan her türlü düzeltme ve ıslaha uydu olmaktadır. Yani, geleneksel müfessirlerin (ibn Hanbel, Ebuzer, İbn Teymiyye, el-Efganî) mevcut olumsuz durumların değiştirilmesine ve ıslahına eleştiriyle başlamalarına rağmen, değişim çağrılarında, problemlerin belirginleşmesinde ve onlara çözümler üretilmesinde öncelik dini metnin değil, siyasi, ekonomik ve fikri mezheplerin, müfessirin değil toplumsal çalkantıların olmuştur. Öyleyse tefsirin şimdi (tekrar) başlangıca yönelmesi, tabî ve teyid edici olmayı beklememesi gerekir. Hukuki konum müfessirin edinmesi gereken ilk konumu ona sarılmasıyla hukuka (şere) uymayan tartışmaları giderici ve düzeltici olmaktan çok dahasını yapmış olacaktır.

Bir tefsir teorisine sahip miyiz sorusunu aşağıda özetleyeceğim sebeblerden ötürü olumsuz cevaplayacağım.

I. Tefsir vahiyde geçerli olan epistemoloji teorisi olması itibariyle öncelikli olmaktan çok, hala hadis, Kur'an ilimleri gibi klasik islami ilimlerin bir parçası durumundadır Gerçekte tefsir vahyin mantığıdır.

II. Geleneksel tefsir hiçbir önemi olmayan, bağımsız dini metnin anlamını ve ümmetin mevcut durumu gözetmeyen, şerhler, açıklamalar etrafında dönüp durmaktadır.

III. Dini metnin başka bir yönü olan, müfessirin toplumsal ve bireysel yaşantısında algıladığı mevcut canlı tecrübeye işaret ederek, açık anlamların doğrudan kavranmasında metnin vasıtasız algılanmasına buşvurmaksızın, esbabı nuzulün yardımıyla ayetlerden anlamların çıkartılmasında tefsire hala dilsel bir mantık hakimdir.

IV. Çağdaş tefsir girişimlerinin eksiklikleri şunlardır:

Bu tür tefsirler insan gerçeğine, onun dünyada ve diğer bireyler arasındaki konumuna yönelmekten çok, akidevi, ilahi olanlara yönelmiştir. Bu tefsir teorileri, mevcut durumları ele almamaktadır. Gerçekte bir çok islami toplumda hüküm süren sömürge ve kolonileştirme hareketleri tefsirin birinci derecede devrimci olmasını gerektirmektedir. Yine bu tefsir teorileri çığır açıcı, eleştirel ve yaratıcı olmaktan çok, tabi, eklenti ve onaylayıcıdırlar